

BOŽIČNA PRILOGA „SLOV. GOSPODARJA“.

Fr. Kotnik:

Polazeženik.

(Iz kroga božičnih običajev pri Srbih in Hrvatih.)

Srbi in Hrvati so ohranili veliko več božičnih običajev, kakor mi Slovenci, ker tam doli vpliv moderne kulture, ki skuša vse zenačiti, še ni tako velik, kakor pri nas, kjer je zemlja odprta vplivom s severa in juga.

Pestri in starodavni so božični običaji pri naših južnih bratih.

Če boš v novem letu srečen ali nesrečen, to je odvisno od človeka, ki pride prvi na Božič v posete. Pri nas pomeni nesrečo v novem letu, če pride stara ženska prva na obisk. Zato si nekatere hiše naroče mladega fanta ali dimnikarja, da pride na novo leto zjutraj prvi čestitati. Starim ženskam ponekod še vrat ne odprejo. To pa ni samo na deželi običajno, celo mestne družine na novo leto ne odprejo mlekarici, če je stara. Le mladenič prinaša srečo!

Slično je pri Srbih. Nekateri prepuste prvi obisk na Božič slučajno in se veselo, če pride zdrav in priden človek prvi v hišo, večinoma pa naroče že prej lepega in zdravega fanta iz sosesčine ali sorodstva. Pred njim ne sme noben tujec v hišo, celo pop mora do tega časa čakati v hlevu. Ker si tudi nobeden noče naprtiti sumnje, da bi bil vzrok nesreči v novem letu — posebno velja o ženskah, da prinašajo nesrečo — si nobeden ne upa prvi vstopiti v tujo hišo. Če je sila, pokličejo zaželjene osebe iz hiše. Prvi obiskovalec se imenuje polazeženik, ali polajžnik, tudi polaznik, položajnik, položnik (v Slavoniji), položnik ali položajnik (na Hrvatskem). Beseda prihaja od glagola »polaziti« (obiskati, obiskovati, priti). Stopiti mora z desno nogo čez prag in ne sme priti praznih rok. Zato vstopi z vejico ali že pripravljenim drvom v hišo ter raztrosi peščico žita na družino. »Kristos se rodi«, pozdravi, oni mu odgovore: »Va istinu se rodi.« Po tem pozdravu vrže tudi gospodinja nekaj žita nanj. Nato stopi k ognjišču (ki je ševeda odprto), podgrene ogenj ter izreče blagoslov isker, n. pr.: »Koliko varnica, toliko ovaca, novaca, jariča, pilica, klasate šenice, muške dečice, telaca, surih svinja, crnih koza, a najviše života i zdravlja« — kolikor isker, toliko ovc, novcev, kozličev, piščet, klasaste pšenice, moške dece, telet, sivih prašičev, črnih koz, največ pa življenja in zdravja.

Nato visoko vzdigne šibo ter želi, da bi žito in konoplje tako visoko zrastle. Večinoma potisne tudi badnjak naprej, ga poljubi, polije z vinom ter postavi nanj kako darilo. Nato šele poljubi vso družino. Prinesejo mu stol ali blazino, katero pa skušajo vstran potegniti, da polazeženik pade na tla — tako debele snope hočejo ob žetvi valjati. Nato mora delj časa sedeti, da tudi koklje, ki valijo, dobro sede. Obesijo mu kožuh, plašč ali odejo čez rame, da bi tudi smetana na mleku bila tako debela. Nekateri mu privesijo tudi kodeljo zadnjega prediva okoli glave ali života.

Polazeženik je ves dan gost pri hiši, gotovo pa mora biti pri glavnem obedu. Tedaj lomi z gospodarjem praznični kruh. Gospodar mu govori svečano napitnico. Radi vidijo, da polazeženik dosti pije in da postane vesel. Ko odhaja, ga bogato obdarijo. Dobi nogavice, rokavice, prediva in tudi kolač, ki je nalašč zanj spečen.

Če je hiša v novem letu srečna in blagoslovljena, potem ostanejo tudi v prihodnje pri istem polazeženiku, drugače pa poskusijo z drugim.

Ti običaji so v osrčju srbskega ozemlja najbolj ohranjeni, proti jugu, v Macedoniji, in na Hrvatskem pa so že obledeli.

V raznih krajih se vrše običaji na podoben način, ali pa malo drugače.

V Sremu: Med tem, ko polazeženik govori blagoslov, ga obsuje gospodinja z žitom. Njemu na čast zapoje posebno pesem: »Polazeženik, bodi nam vesel.« Po polnoči ga razvešale z bakljado, mu podarijo okrašen kolač ter ga pevajoč sprejmejo domov, kjer vse pogosti. Pri katolikih v Sremu pride polazeženik že dan poprej ob treh zjutraj ter želi srečen badnji dan, mnogo srečnih in zdravih let ter mir božji. Takoj se mora vnesti pod mizo, da kure dobro nesejo. Darujejo mu pletenico s srebrnim novcem. Polazeženik mora biti vesel, da je tudi vse leto veselo.

Tudi v naših Halozah imamo še spomin na polazeženika ali polazeženico. Za novo leto naroče mlado deklico iz sosesčine, ki pride novo leto voščiti. Ta deklica zleze pod mizo, se vsede in vošči od tam veselje in zdravje. V Halozah velja deklica, a mlada mora biti; le taka prinese srečo ter zdravja v hišo.

Drugod pri nas pride na Lucijino zgodaj zjutraj, preden je še družina vstala, »polazar« in živini položi (Pajek, 93). A ta je očividno od »polagati«.

Tudi Bolgari imajo polazeženika, ki se imenuje paleznik, spoleznik, poljeznik, poodnjak ali pooznjak, in ki pride 20. decembra na »Ignaž-den« ali »poljazov den« ter vošči srečno novo leto.

Prvi obiskovalec na Božič je nosilec magijskih moči, ki jih skušajo izkoristiti za pomnožitev živali in obroditev setev. Običaji s polazeženikom so nastali iz novoletne misli, iz verovanja na srečo prvega srečanja in na moč blagoslova.

Pri Srbih prihaja že o Božiču, ker se je z Božičem pričelo novo leto.

Matija Malešič:

Drenov cepič.

Tone počasi in tiho vstane in počaka ob zibelki. Ko vidi, da je Tonček trdno zaspal, se pretegne. Pa pogleda po sobi, kot da išče, česa naj se poprime in kaj naj začne s svojim dolgim časom. Mimo Tončke v kotu pri jasliah naglo švigne pogled. Kot da se boji prošnje v njenih očeh! Po prstih do peči; potiplje, če je vroča; obstoji za hip, kot da težko, težko premišlja; zgrabi klobuk, vrže zimsko suknjo na rame. Ko da se je hipoma domislil, da je pozabil v hlevu gorečo svečo — je že na veži. Zaškripljejo vežna vrata, koraki ne hite v hlev, po snegu škripljejo tja proti hiši za ovinkom. Hiti Tone, ko da mu gori pod nogami. — Hiti, hiti.

Kakor že toliko in toliko večerov, kakor zadnje tedne večer za večerom, prav tako danes. Tudi danes, celo danes. Pa je upala Tončka, da vsaj danes ne pojde. Pa je bila dobra, dobra z njim ves dan. Pa je ni razumel, o, ni razumel. Hiti, hiti proti zidani hiši za ovinkom, ko da se boji, da ga pokliče nazaj in poprosi, naj danes ostane doma. Ali se res boji, zato tako hiti? Je razumel, pa gre vseeno? Tako daleč je z njim?

Tončki gre na jok. Luč v kozarec pred jasliahmi noče in noče mirno goreti. V stenu čvrči, dušica plava nemirno po olju. Tončka privije petrolejko na mizi in upihne luč v kozarec pred jasliahmi. Otrne s prsti sten in ga popravlja v dušici. Le zakaj tako neprijetno čvrči in nemirno gori luč danes, v tej sveti noči, ko diha jo nebesa na zemljo mir, veselje in ubranost?

Kane solza iz Tončkinih oči v kozarec z vodo in oljem. Zatisne si z rokavom oči in si izbriše solze. Še bolj bode čvrčala luč na olju, če bodo plavale solze po njem. Tako hudo, hudo je Tončki pri sreči, ko ne more biti hudo nikdar in nikjer na širnem svetu nikomur v tej sveti noči.

Marija, ki si to poč toliko trpela, pa se je svoje trpljenje spremenilo v veselje, ko si položila detece v jasli, Marija, zakaj nisi uslišala Tončke, ki te je ves dan na tihem prosila: Naj ostane danes doma, vsaj danes naj ne gre ...

Čvrči, čvrči lučka, nemirno plava dušica po olju, bega plamenček po pastirkah. Pa je lepo otrnila sten. Kaj je morda preveč vode na dnu, premalo olja po vrhu? Vselej je vtila toliko vode ko danes, vselej prilila toliko olja, vselej je gorela luč mirno in ni čvrčala.

Čvrči lučka, čvrči, čvrči. Tončko čvrčanje zbada v tej tesni tišini in žalosti. Kako bi, le kako bi popravila luč, da ne bi čvrčala?

To čvrčanje je neznosno. Tončka ga ne prenese: To čvrčanje ...

Tončki omahnejo roke, ki so posegle po luči pred jasliahmi. Sesede se na klop. Vso pretrse. Trepeta.

Saj ... saj to čvrčanje pomeni ... Pomeni: duša v vica h trpi, po pomoči kliče. Da ji le ni takoj prišlo na misel! Pa hoče, norica, s svojimi rokami odpraviti čvrčanje: pahniti trpečo dušo v vica h v še hušje trpljenje ... z rokami, norica! — Ne z molitvijo ...

Pa za katero dušo v vica h naj moli? Katera duša trpi in potrebuje njene molitve?

Ko v hiter odgovor zaropče nekaj v hlevu. Ali je butnila krava z rogom ob jasli, ali ... ali ...

Tončki zastaja kri po žilah.

Znamenje! Znamenje!

Tašča ...

Tašča, ki so jo pred tedni odnesli iz te sobe na pokopališče. Njen duh je prišel pogledat. Saj hodijo to noč nazaj duhovi ... Pripovedujejo tako ...

Vsa trda je Tončka. Siroko odprte oči strmijo nepremično v vrata. Ko da čakajo, kedaj se sama od sebe na stežaj odpro.

Ni doma Toneta. Gre in jo pusti samo. O, že vse te tedne, večer za večerom, je sama, s strahom v srcu ... Strah pred taščo ... Nikdar večji strah ko danes. Saj danes se vračajo pogledat na domove ...

Jezus, na današnji dan rojeni, daj ji večni mir in pokoj! —

Ne odpro se vrata. Kaj le čakaš, kako le misliš, Tončka? Duhovi pridejo skozi zaprta vrata, skozi zidove, skozi šipe po oknih.

Kaj ni nekdo v sobi? Kaj ni zavelo nekaj hladnega od vrat?

Krikne Tončka, siloma se odtrga s klopi in omahne h hčerki na posteljo. »Tončka, hčerka, prebudi se! Čuj z mamico, da je ne bo strah same ...«

Zaspano pogleda hčerka mamico, zaskeli jo luč v oči, obrne se v steno in zatisne oči.

Nekdo je v sobi. Je, je, je!

»Daj ji večni mir in pokoj, večni Bog!«

Ne odide tisti iz sobe. Vse bolj ga čuti Tončkino sree, skoraj ledeno ga občuti. Kaj se huduješ, duh, ki si v življenju tako ljubil malo Tončko, da je iskala mati v stiski pri njej pomoči in jo prebudila?

Gospod, daj ji, daj ji večni mir in pokoj, ranjki taščil! Pokne nekaj v omari. Morda ob nje ...

Tončka se sesede ob zibelki ... Sinček, Tonček ...

Čuj ...

Zajoče Tonček ob krčevitem stresljaju. Vzdigne ga iz zibelke z odejo in pernico ter pritisne k sebi.

»Da veš, zlatek, kako je mamici hudo ... Pa ni, ni toliko kriva, ko misli tvoj atek ... Kakor misli tvoja stara mati še na onem svetu ... Tista jajca, ki jih je hotela stara mati imeti zase in prodati ... Pa tiste kokoši, ki jih je hotela odnesti k tvojemu stricu ... O, čemu se je upirala temu in ji ni pustila po volji? Srček moj, mamica je bila prava gospodinja, ne stara mama! Za hišo je morala skrbeti, tako hudo pa ni mislila. Pa kdo je slutil, da bode tako naglo pobralo staro mater, da ni do prave sprave prišlo?«

Čvrči luč, joče, joče Tonček. Njegov jok je prepodil tisto strašno iz sobe.

»Lačen si, ubožček ...« — Tončka sede z njim k peči. Odleže ji. Premisli: Še nate, sirotek mali, pozabi naš atek, ko sedi pri kvartah v tisti zidani hiši za ovinkom. — Oče je, mož je, pa sedi med fantalini, ki nimajo skrbi. Edini oženjen, ki se družijo z njimi. Pa če je kdaj prej zahajal med nje, sedaj bi ne smel. Pa vsaj s tistim zoprnim Jankičem bi ne smel sedeti pri isti mizi. Saj ve o njem, kako je gledal včasih za njo in se ji vsiljeval. Pa nima toliko ponosa v sebi? Pa da so mu kvarte in fantovska družba več kot ti, sinček, drobčkani, več ko ti, zlatica na postelji. Pa da mu je Jankičeva družba več ko tista, ki je prav tega Jankiča odbila, da poveša pogled, ko jo sreča. Pa ga ne strezne, ko se cel dan potika brez cigarete. Nima je s čim kupiti. Misli si Tončka, kako je bilo prejšnji dan pri kvartah tam v hiši za ovinkom. Ni vesela igrace, ki jo včasih kupi Tončki. Ve, s kako pridobljenim denarjem je bila kupljena. Ah, pa so redki, redki dnevi, ko je malo boljše volje in se baha z boljšimi cigaretami in kupi hčerki igrace. Kam pelje pot, Tone? Zakaj, zakaj si začel, kar si fant smel, kar mož ne smeš? Pa še ženo kriviš, ki bi padla na kolena pred teboj in te prosila: Nehaj! Imej usmiljenje z menoj!

Tončka vzdihne. Ko z iglo jo zbode spomin: tiste dneve po materini smrti ni skoro nič govoril, mračen in potrpet se je vlačil po hlevu in okoli hiše, v sobi ni imel občutka. Rad je imel ranjko mater. Pa je neki večer ježno potisnil klobuk na oči in odšel trdih korakov. Več ko pol noči je v strahu in skrbeh prejelokala Tončka. Ko se je vrnil, je puhel iz njega smrad po dimu in vinu. Drugi večer ga pa je prestregla: »Ne hodi, Tone! Strah me je same ...« »Že veš, zakaj te je strah!« Sirov in zadirčen glas, da ga je kar plašno pogledala. Ali je res to izrekel Tone? Pa je potrdil isti glas: »Kaka si pa bila z ranjko materjo?« Toliko da ni rekel: »Ti si jo pahnila v grob!«

O ... Ni lačen Tonček. Joče, joče, davi se v joku, ves rdeč je v obraz. Čvrči, čvrči lučka pred jasliahmi in je vsa nemirna. Zamolklo nekaj zaropče v hlevu. Kakor prej.

Zdaj, zdaj bo stopilo zopet skozi zaprta vrata tisto prestrašno v sobo in bo dušilo, dušilo in bicalo ...

»Marija, ki si toliko pretrpela to noč, pa se ti je tvoje trpljenje spremenilo v veselje ...« Tončka zabega s sinčkom proti jasliahmi ko po pomoč.

Nekdo ježno in sirovo butne ob vežna vrata.

Tončki zastaja sapa. »Marija, trpeča Marija ...«

S hrupom se odpro vežna vrata. Tončki se megli pred očmi. Pritisne se k zidu, boji se, da omahne s sinčkom.

Koraki po veži.

Hipoma se razjasni Tončkin obraz. Tonetovi koraki! Tone!

Ne more se premagati Tončka. Pogleda na Mater božjo v jasliah in reče glasno:

»Marija, ki si to noč toliko pretrpela, pa se ti je trpljenje spremenilo v veselje, hvala, hvala ti!«

Mrk in mračen je Tone, ves zaripel v obraz, iz oči mu švigajo bliski.

Tončka v preveliki sreči ničesar ne opazi. Da je le doma, da je le doma! Marija, kako si dobra! »Atek te poziblje, zlatek! Tako lepo, ko zna le atek! Da boš zaspanček ko angelček.« In položi sinčka v zibelko in ga odeva.

Tone stoji ob peči in gleda v tla. Ko da ne čuje žene in sinčkovega joka ter ne misli na zibanje.

»Poziblji ga! Skuham ti čaj! Mrzlo je zunaj.«

Je že v temni veži Tončka. In je ni strah, saj je Tone doma. Da reče, še v hlev bi šla brez luči pogledat. Saj je doma, saj je doma. Božično pesem bi si najrajši zapela.

Marija, kako je res: Še nikdar nikoli nisi nikogar zapustila, ki je s polnim zaupanjem prišel k tebi po pomoč.

Vzdrami Toneta sinčkov jok. Sirotek, kaj mu le je, da se tako dere? Pa se skloni k njemu, mu popravi odejo in ga zaziblje.

Ni mrkosti v Tonetovem obrazu, ni bliskov iz njegovih oči. Ziblje, ziblje, ziblje sinčka in mu gleda v obraz.

Ponehuje jok malega — mrkost in mračnost leze v očetov obraz, v oči se budijo bliski. Ko da je v hipu pozabil, kje je, neha Tone zibati zibko. Tam na omari nekje leži dolg nož, zarjavel je morda že. Na ta nož se domisli Tone in neha zibati sinčka.

Zaveka mali v zibelki. Tone se gane in ga hlastno zaziblje.

Naj leži tam na omari tisti dolgi nož, le naj ostane tam. Razbojniki jemljejo s seboj take nože, Tone pa ni razbojnik. Tam za vrati v hlevu je prislonjen drenov cepič,